ASPECTELE IDEOLOGICE ALE RECEPTARII OPEREI LUI JAMES JOYCE ÎN RUSIA

Filimon Veaceslav, lector, magistru în filologie, USM

Studiul reprezinta un discurs diacronic asupra primelor încercări de traducere, critica şi receptare creativă a romanelor lui James Joyce în spaţiul cultural rusesc, începând cu perioada de după Revoluţia din 1917. Procecul de receptare este apreciat dintr-o perspectivă istorică, culturală şi lingvistică ce au dus la apartiţia unor studii influenţate de nomenclatura ideologică din fosta URSS, fiind depăşită după epoca gorbaciovistă cu o nou val de texte critice şi de încercări ale unor receptări de natură creativă.

Cuvinte-cheie: *receptare, traducere, receptare critică, ideologie, literatura angajată, modernism, realism socialist, nomenclatura politică*.

Istoria receptării operei lui James Joyce în spaţiul cultural rusesc începe cu primele recenzii şi comentarii semnate de cunoscutul scriitor Evgheni Zamiatin, autorul romanului antiutopic ”Noi” (”Мы”), interzis în Uniunea Sovietică şi publicat pentru prima dată în engleză la New York în 1924. Zamiatin este considerat primul comentator care a avut curajul să scrie despre un roman revoluţionar şi nou, elogiat din cercurile literare din Occident. De fapt, receptarea crtitică rusească a operei lu Joyce a început în emigraţia rusă, mai mulţi dintre primii comentatori erau stabiliţi în Occident după Revoluţia Rusă şi războiul civil. Fiind redactorul unei reviste literare, ”Occidentul contemporan” (”Современный запад”), între anii 1922 -1924, care apărea la Paris, publică o recenzie la romanele lui Joyce, semnată cu abrevierea ”E. Z.” – care cuprinde doar un articol de o coloană de revistă. Nu se ştie exact dacă Zamiatin citise romanul, dar se ştie, în schimb, că stăpânea poseda engleza la perfecţie. Scriitorul face dovada cunoaşterii principalelor opere şi momente din viaţa lui James Joyce. Romanul este caracterizat ca ” o istorie vie, aprinsă şi artistică veridicităţii vieţii în Irlanda” şi ca ”o pălmuire a Britaniei şi a Irlandei”. În recenzie se subliniază afirma caracterul obscen al romanului, dar şi ”iscusinţa autorului de a-l înţelege pe Shakespeare” şi în final conchide că ”romanul, care a scandalizat continentul, a fost lăsat fără atenţie din partea criticii anglo-saxone”. În opinia recenzentului majoritatea criticilor britanici considerau romanul ca unul ”anti-european” prin individualismul extrem, care se transformă în anarhism şi prin o negarea desăvârşită a noţiunii de morală socială. Au fost remarcate şi conexiunile cu romanul lui Dostoievski ”Fraţii Karamazov”. O caracteristică tipică a ” logicii irlandeze” în roman este ”îmbinarea specifică a elementelor tragice şi comice”[1, p. 4].

Recenzia lui Zamiatin a suscitat un interes viu din partea unor scriitori ruşi în perioda dintre 1926-1931, inspiraţi de modelele modernismului european, care ulterior au fost excluşi din literatura sovietică în urma represiunilor la care au fost supuşi când formalismul, modernismul şi operele lui Joyce devenise ţinta atacurilor critice în presa sovietică, promovate de D. Mirski şi K. Radek în anii 1933-1934.

Primul articol în presa rusă sovietică a fost scrisă de un oarecare Eugene Fogarty (Юджин Фогарти), care era de origine irlandeză. Fogarty, probabil, îl cunoştea pe Joyce şi a scris un articol elogios, adresat cititorilor sovietici. Autorul articolului considera romanul ”Ulise” un text inteligibil tuturor, mai ales ”irlandezilor cu o educaţie catolică”. Fogarty informa cititorul

sovietic asupra opiniei lui Joyce despre traducerea romanului în franceză, care avea să faciliteze lectura operei şi de către publicul sovietic. Joyce considera limba franceză cea mai răspândită limbă străină în Rusia sovietică, ca urmare a numeroaselor sale întâlniri cu reprezentanţii emigraţiei ruse de după revoluţia din 1917 în oraşele unde locuise cu familia sa (Paris, Trieste, Zürich).

În paralel cu eseurile despre proza lui Joyce în presa sovietică, continuă şi publicarea unui şir de articole despre Joyce în presa emigraţiei ruse. Cele mai important aparţin dintre acestea aparţin lui D. Mirski, autorului unui manual ”Istoria literaturii ruse” apărut în 1926, când era lector la noua Universitate din Londra şi membru activ al grupului din Bloomsbury. Colaborarea sa cu o revistă literară ”Verste”(Версты) s-a soldat cu publicarea mai multor articole cu caracter informativ despre noutăţile editoriale în limba rusă, in care încerca să gasească conexiuni dintre literatura rusă din exil şi cea din URSS. În 1928,în paginile acestei reviste, D. Mirskii tatona opinia publică despre opera lui Proust, Eliot şi Joyce. Romanul ”Ulise” sau ”Odiseea” cum îl numea în limba rusă, a fost apreciat ca ” o forţă nouă ce a intrat în literatura europeană”

D. Mirskii prezintă opinia pozitivă despre Joyce a lui H. G. Wells şi Arnold Bennet, scriitori ce aparţineau epocii victoriene, dar care salutau apariţia unui nou ”geniu”, ”care este menit să-i umbrească”. D. Mirskii remarca faptul că obţinerea unui exemplar al romanului era tot atât de grea ca şi lectura acestuia. Pentru ”înţelegerea” romanului recomanda lectura prozei timpurii, cunoaştere perfectă a limbii engleze, precum şi eforturi eroice pentru comprehensiunea adecvată a acestui ”roman suprauman”, înţelegerea lui corectă şi deplină ”depăşind posibilităţile conştiinţei noastre”[6, p.148].

Cele mai multe articole despre proza şi personalitatea lui Joyce au fost publicate în anii ’30 în două reviste de specialitate: ”Critica literară”(*Литературная критика*) şi ”Literatura internaţională” (*Интернациональная литература*). Ambele reviste publicau articole în limba engleză, franceză, germană şi rusă. Este de menţionat este faptul că toate articolele critice publicate se înscriau în lupta ideologică dată de linia liderului comunist Jdanov şi reprezentată de scriitorii C. Fadeev şi Ermolaev care se propunţaiu în mod deschis, deşi erau împotriva modernismului în artă, foloseau proza lui Joyce ca piesă de şah în discuţiile aprinse despre direcţia progresistă a realismului socialist. Această poziţie a redacţiei revistei reflecta spiritul ştiinţei literare sovietice din anii 1930-1940.

Un alt cercetător bine cunoscut în perioada interbelică, interesată de creaţia lui Joyce, a fost R.Miller-Budniţkaia, care în articolul ”Despre romanul ”Ulise” de James Joyce”, publicat în 1934, încearcă să insiste asupra necesităţii unui studiu ”detaliat şi serios”, după aprecierile lui Struve. Miller-Budniţkaia consideră că varianta modernismului, reprezentată de Joyce, este una reacţionară în impulsul ei anarhist, ce conduce la primitivism şi haos, determinată de ura faţă de ”puterea raţiunii”, ”de obiectualitate, de esenţa materialistă a lumii înconjurătoare”, în fine, este un simptom al ”patosului sinucigaş în civilizaţia contemporană burgheză”[7, p.179]. În realitate, ea a re-elaborat multe dintre observaţiile lui D. Mirskii, dar le-a expus într-o lumină mai tolerantă şi mai ideologizată.

Un alt critic din anii ’30, care s-a implicat în polemica academică despre locul şi importanţa prozei lui Joyce a fost Vsevolod Vişnevski (Всеволод Вишневский), autor al piesei ”Tragedia optimistă”. În articolul său ”Sa cunoaştem occidentul!”, publicată în revista ”Criticul literar” în iulie 1933, Vişnevski îl consideră pe Joyce drept un ”realist bestial de puternic” şi un ”martor al unei epoci muribunde”. Articolul reprezintă un atacă împotriva lui Mirskii şi manierei acestuia de a clasifica categoric scriitorii occidentali şi de a include o suită de citate din cele mai importante figuri ale timpului: Eisenstein, Oleşa, Gorkii, Lunacearski şi chiar Mirskii, ceea ce atesta o atitudine cât de cât serioasă faţă de proza lui Joyce, confirmând necesitatea studierii lui drept o figură progresistă a literaturii occidentale. Este menţionat interesul lui Joyce faţă de literatura şi arta sovietică, mai exact cea rusă, şi importanţa traducerilor tuturor romanelor scriitorului irlandez. Orice discuţie despre genialitatea lui Joyce pîrea inconsecventă în lipsa unor

traduceri integrale şi a atragerii în discuţie a unor pături mai largi ale intelectualităţii sovietice. Vişnevskii încuraja traducerea operei lui Joyce, din care erau traduse doar treizeci de pagini din ”Ulise”, ”în multe cazuri cu inexactităţi”, consemnând receptarea pozitivă a romanului în Occident a romanului–”este o operă asurzitoare, asemenea unei avalanşe, epocală” ce exprima agravarea ”cangrenei culturale în Europa”[2, p.84]. Studiul reproduce un citat din ”Ulise” în care Cetăţeanul demască forţele armate britanice, fapt ce demonstrează, în opinia lui Vişnevski, anti-militarismul imperialist al autorului. In privinţa structurii romanului ”Ulise”, Vişnevski încearcă o decodificare a textului prin anunţarea existenţei unor ”lanţuri de chei”, care organizează sensul şi elucidează tema principală a romanului – o parodie anti-bisericească, al cărei apogeul este contopirea lui Bloom şi Hristos în episodul Oraşului Nocturn. Împărtăşind toleranţa manifestată de Karl Marx faţă de operele literare îndepărtate (opuse) ca spirit şi ideologie, Vişnevski accentuiază importanţa operelor lui Joyce, unul dintre cei mai”importanţi martori ai perioade de înainte de revoluţie, numele căruia trezeşte panică în cercurile societăţii respectabile din Marea Britanie”.

Un alt moment important al receptării critice ruseşti a operei lui James Joyce a fost apariţia unor articole în enciclopediile sovietice (*Marea Enciclopedie Sovietică* şi *Enciclopedia Literară*), în care meritele literare şi artistice ale scriitorului irlandez cărora erau apreciate, în termenii sociologismului stalinist. Autorul articolelor, Ivan Kaşkin (Иван Кашкин), îl prezintă pe Joyce drept un ”scriitor anglo-irlandez, psihanalist, un maiestru al modernismului internaţional (îndeosebi al celui american)”. Romanul ”Ulise” este definit ca o critică nimicitoare a culturii burgheze, ca un ”pas decisiv în distrugerea formei romaneşti”, calitate comună şi pentru M.Proust şi A. Belâi. Joyce ”eliberează calea pentru literatura viitorului, dar nu propune o altă lume în locul celei pe care o distruge, fiind absorbit de urzeala formală. Joyce moare ca artist împreună cu clasa socială pe care o reprezintă.” Pentru prima dată apare asocierea prozei lui Joyce cu cea a lui Andrei Belâi, care avea să fie ulterior forţată în studiile lui George Reeve, Gleb Struve şi alţii.

Articolul semnat de Lukacz în ”Enciclopedia Literară” despre roman face numeroase referinţe la romanul ”Ulise” şi la forma romanescă joyceană: ”Această tendinţă (subiectivismul şi iraţionalismul) transformă treptat romanul într-un aparat al imaginilor momentane ale vieţii lăuntrice a omului şi duc la o degradare deplină a oricărui conţinut şi forme în roman (Joyce, Proust)”.

Majoritatea criticilor menţionaţi mai sus n-au participat la Congresul Unional al Scriitorilor Sovietici din1934, la care s-au purtat numeroase discuţii în cele mai bune tradiţii ale realismului socialist (termen acceptat la Congresul din 1932) nu numai despre direcţiile principale ale dezvoltării literaturii sovietice. La congress n-au lipsit nici discursurile îndreptate împotriva altor mişcări esterice de la începutul secolului atât în literatura popoarelor URSS, cât şi în literatura străină. Astfel Karl Radek în discursul său ”Literatura universală contemporană şi sarcinile artei proletare”, a propus o asemenea temă pentru discuţii ca ”James Joyce sau realismul socialist?” Principala preocupare a lui K. Radek era dacă arta socialistă poate învăţa ceva de la Joyce în construirea unei noi societăţi, concluzia fiind una radical:”nimic nou şi important nu poate fi preluat de la opera lui Joyce”. K. Radek considera în mod greşit că acţiunea romanului are loc nu în 1904, ci în 1916 şi se revolta de ce Joyce nu a menţionase Răscoala Irlandeză din 1916. În opinia lui Radek, Joyce abordează în romanele sale teme perverse, amintind că autorul îşi spionează personajele, ”Bloomii şi Dedaluşii” în viceuri, bordeluri, cîrciume. Modalitatea de reprezentare a realităţii, în opinia criticului, nu putea fi preluată de scriitorii sovietici, pentru că maniera de scriere încetinită şi inertă poate fi utilă în schiţarea cotidianului lumii burgheze, dar, ”folosind metoda lui Joyce, nu vom da o imagine a revoluţiei”. Astfel, curiozitatea scriitorilor sovietici faţă de fenomenul Joyce venea din parte celor de dreapta, care ” în subconştient vor să fugă de la Magnitogorsk şi Kuzneşkstroi, să evadeze de la marile şantiere ale tării noastre spre aşa-numita ” artă grandioasă”, reprezentând şantierele micile ale

unor oameni mici". A devenit faimoasă afirmația lui K. Radek despre romanul "Ulise" care este "o gramadă de balegă, în care roiesc viermii, filmată printr-un microscop – acesta este adevăratul Joyce"[4, p.316].

După anul 1937 încep măsurile de eliminare a dușmanilor poporului din rândurile intelectualității. În aceste condiții nu mai putea fi vorba despre o discuție despre opera lui Joyce. Cu toate acestea, pâna în 1941 au mai apărut câteva referințe la numele și opera lui Joyce. Astfel, de exemplu, în 1938, scriitorul sovietic Andrei Platonov, pe care l-au ocolit represiunile, publică o recenzie la romanul lui Karel Čapeck " Război salamandrelor". În recenzie se menționează maniera scriiturii lui Joyce, pe care autorul recenziie îl clasifică drept unul "dintre scriitorii care devalorizează omenirea".

Ultimele articole referitoare la opera lui Joyce în presa perioadei staliniste au fost publicate în "Literatura internațională" din 1941, printre care se numără și un necrolog modest dedicat morții lui Joyce și semnat de "A. S" (A. Starțev), în care romanul "Priveghiul lui Finnegan" este calificat drept o carte închisă cu șapte lacăte, "un monument trist al unei arte care și-a pierdut legătura cu viața, în care autorul a atins limita experimentului formalist în literatură. În necrolog au fost menționate existența traducerii în limba rusă a volumului de povestiri "Oameni din Dublin". Romanul "Ulise" este "cel mai cunoscut roman al decadentismului postbelic în arta burgheză, care l-a făcut pe Joyce "*un maître*" al literaturii moderniste anglo-americane și care a avut o influență majoră asupra literaturii occidentale"[8, p. 241].

În perioada postbelică, primele referințe la creația și operele lui Joyce au apărut doar după moartea lui Stalin în 1953. Critica sovietică promova aceleași opinii dogmatice, aprobate de congresul scriitorilor din 1937. În 1963 a fost posibilă publicarea în traducere, în revista "Probleme de literatură" (Вопросы литературы), a unor scrisori, semnate de H. G. Wells către Joyce, și a unor articole de Richard Aldington, care ulterior au fost folosite în toate studiile joyceene sovietice ca puncte de plecare, datorită tonalității defavorabile. Starea de spirit al acelor vremuri și atitudinea față de Joyce a fost redată într-un articol din 1982 semnat de Ecaterina Ghenieva, cel mai cunoscut cercetător sovietic al creației lui Joyce: "când și-au amintit de James Joyce, aprecierea lui era foarte negativă, plină de prejudecăți și, evident, era departe de a fi obiectivă sau justă"[4, p.96].

În timpul liberalizării artelor din perioada condusă de N. Hrușciov, apare o nouă generație de filologi, care cercetau literatura engleză sub aspecte mai puțin politizate. Tot în această perioadă apare o serie nouă de istorii ale literaturii occidentale, în care într-o manieră pur informativă este menționat și Joyce. Chiar și în perioada lui L. Brejnev se observă o toleranță vădită față de literatura Occidentului "burghez", schimbându-se și politica de editare și traducere a acesteia. Treptat marile figuri ale literaturii universale devin "clasici" ai literaturii și cercetarea lor se axează nu atât pe negarea lor, cât pe negarea "urmașilor" lui Joyce.

În 1975 revista "Voprosî literaturî" publică un articol al anglistei V. Ivașova în care se respingea oricare idee de continuaitate culturală modernistă. Aticolul a fost urmat de două replici, semante de D. Urnov și V. Dneprov. În polemica sa cu V.Ivașova, V. Dneprov consideră că Joyce și Kafka "au fost scriitori anti-burghezi și au adus în literatură foarte multe "forme" noi, dar avertizează,totodată, asupra pericolului folosirii iresponsabile și extravagante a acestor noi "forme", cum ar fi tehnica "fluxului conștiinței", care ar putea conduce, inevitabil, la un subiectivism de factură modernistă, în loc să fie folosite rational în momente importante și corespunzătoare în cadrul realismului care este "arta clasică a secolului al XX-lea"[4, p. 116]

Lucrările Ecaterinei Ghenieva reprezintă una dintre cele mai mari contribuții ruse sovietice la studierea operei joyceene. E. Ghenieva este primul cercetător din URSS care a susținut în 1972 o teza de doctorat despre Joyce intitulată "Proza artistică a lui James Joyce", avându-o drept conducător științific pe cunoscuta anglistă V. Ivașova la Universitatea de Stat "M. V. Lomonosov"din Moscova. Unul dintre obiectivele tezei a fost și rectificarea opinilor

stereotipizate ale interpretării prozei lui Joyce, cu o relaționare a discursului critic sovietic cu cel occidental pentru a distinge două perioade net antitetice în receptarea operei joyceene: cea din anii 1930 și cea de după 1930. Dacă prima perioadă este caracterizată printr-o superficialitate a investigării specificului narațiunilor, cea de-a doua, pe care o ilustrează și E. Ghenieva, se deosebește prin dexteritatea și soliditatea studiilor și comentariilor textelor respective. Teza examinează cariera literară a autorului, care este împărțită în patru perioade, cu aprecierea articolelor și teoriilor estetice timpurii și a fundalului cultural anglo-irlandez. Asftel, lucrarea reprezintă o exegeză extrem de erudită și profunda a celor mai diverse aspecte controversate ale creației lui Joyce.

Opiniile critice ale cercetătoarei E. Ghenieva au fost sporadic expuse în publicațiile sale din anii 1980. Anul 1982 centenarul nașterii lui Joyce, - a fost marcat în Uniunea Sovietică prin publicarea la editura politică ”Progress” a unui volum cu romanele ”Portretul artistului în tinerețe” și „Oameni din Dublin” în limba engleză, cu o introducere și o serie de comentarii de E. Ghenieva.

În 1985 revista „Voprosî literaturî” publică articolul lui Nicolai Afanasiev ”Depășirea romanului ”Ulise”, în care cercetătorul vorbește despre ”eșecul romanului” și lupta continua cu critica sovietică pentru a explica locul lui Joyce în literatura secolului XX. Un moment semnificativ pentru toți cititorii sovietici este întrebarea dată de Afanasiev: ”De ce romanul ”Ulise”, acea capodoperă, acea ”carta magna” nu a devenit o ”Comedie umană” sau un ”Război și pace” a literaturii secolului XX”. Răspunsul este simplu: ”calea pe care a mers Joyce a fost de perspectivă, dar s-a descoperit că această perspectivă este finită”[4, p. 189].

După 1985 când deși perestroika avansată de Gorbaciov era în fază încipientă, linia oficială păstra unele tendințe conservatoare, dar erau revizuite de o generație tânără de cercetători, care încercau să-i revendice lui Joyce un loc, cel puțin unul modest, în panteonul literaturii universal, construit de nomenclatura politică și științifică într-o perioadă condiționată de o deschidere, de glasnosti forțată chiar de activiștii de partid. Opiniile despre opera lui Joyce suferă unele modificări, dar în lipsa unei traduceri integrale a romanului ”Ulise”, insista în expuneri dilentante asupra unor aspecte dificile ale textelor și ale interpretărilor acestora.

Referinţe bibliografice:

1. ZAMYATIN, E., – *A Soviet Heretic: Essays*. Chicago: University of Chicago Press, 1970. 322 p.
2. ВИШНЕВСКИЙ, Вс. (1930) – *Знать Запад!* În: Литературный критик. nr. 7, с. 79-95.
3. ГЕНИЕВА, Е. (1971) – *Джойс и Ибсен*. În: Вестник Московского Университета. nr. 3, 1971, с. 32-41.
4. КОРНУЭЛЛ, Н. (1997) – *Джойс и Россия*, Санкт-Петербург: «Академический проэкт», 190 с.
5. ЛУКАЧ, Г.(1935) – *Роман*. În: Литературная энциклопедия. Vol IX, Москва, с. 773-832.
6. МИРСКИЙ Д.(1928) – *Джойс (Улисс, 1922)*. În: Версты, nr. 3, с. 147-149.
7. МИЛЛЕР-БУДНИЦКАЯ, Р. (1934) – *”Улисс” Джеймса Джойса*. În: Интернациональная литература. nr. 1, с. 169-179.
8. СТАРЦЕВ, А. (1936) – *О Джойсе*. În: Интернациональная литература. nr. 4, с. 66-68.
9. ФОГЕРТИ, Ю. (1928), – *Джеймс Джойс*. În: Вестник иностранной литературы. nr. 10, с. 119-128.
10. УРНОВ, Д. (1965) – *Портрет Дж. Джойса – портрет писателя и «пророка»*. În: Знамя, nr. 4, с. 215-234.